

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

G. GARITTE, *La Narratio de rebus Armeniae. Edition critique et commentaire, (Corpus scriptorum Christianorum Orientalium, vol. 132, subsidia t. 4), Louvain, Imprimerie Orientaliste, 1952, in 8°, XLIV - 483.*

Պեղծիքացի արեւելագետ Ուսչ. Կարիթի այս երկրորդ հետաքրքրական հրատարակութիւնն է, որ հայ բանասիրութեան ու յատկապէս հայ եկեղեցական պատմութեան մէջ նոր լոյս սփռելու սահմանուած է:

Առաջինը՝ Ս. Գրիգորի վարքին նորագիտ յունարէն բնագիրն էր, որ իր մանրամասնութիւններով եւ Ագաթանգեղոսէն տարբերակներով շատ հետաքրքրական նորութիւններ կը պարունակէր: Երկրորդ այս գործը, «Պատմութիւն Հայոց խնդիրներու մասին», ծանօթ էր արդէն 1648-էն ի վեր Կոմպլեֆիսի հրատարակութեանէն, եւ 1781-ին Կալանտիրի վերատպութեանէն, եւ հուսկ Migne-ի 1864-ի հաւաքածոյէն: Սակայն այս երեք հրատարակութիւններն ալ օգտաւորած էին միեւնոյն թերատ ձեռագիրը, զոր նախ Կոմպլեֆիս հրատարակահանած էր ղեկով իր անձնական սրբագրութիւնները եւ կրճատումները եւ որոնք յաջորդ հրատարակիչներէն կրկնուեցան, ու մեզի տուին պակասաւոր եւ կասկածելի վաւերաթուղթ մը, անձանոթ հեղինակով ու ժամանակով:

Մինչ Ուսչ. Կարիթի, իր այս նոր հրատարակութեամբ կը ներկայացնէ երկու նոր ձեռագիրներով վերակազմած ու սրբապրոտած բնագիր մը, որուն ոչ միայն ընթերցումները ուղղուած են, այլ հեղինակն ու գրութեան ժամանակն ալ որոշուած է եւ բովանդակ վաւերաթուղթը լուսաբանուած ընդարձակ ծանօթութիւններով:

Գիրքը կը բացուի մատենագիտական ընդարձակ ցանկով մը, շուրջ 48 էջ: Ապա կու գայ, նախորդ հրատարակութիւններու եւ նոր գտնուած ձեռագիրներու մասին եղած տեղեկութիւններու բաժինը: Հուսկ բնագիրն հրատարակութիւնը, որ այս ստուար հատորին հազիւ 21 էջը կը բռնէ (էջ 26-47): Հեղինակը մեզի տուած է յունարէն բնագիրը առանց ո եւ է թարգմանութեան. բնականաբար, յունարէնը հանրածանօթ ըլլալով բոլոր եւրոպացի դիւանականներու:

Իսկ գրքին մեծագոյն մասը, շուրջ 350 էջ, գրաւած են բնագիրն վրայ եղած ծանօթութիւնները: Կանխենք ըսելու թէ գրքին ամէնէն աշխատասիրուած մասն է սա, ուր հեղինակը իր հայագիտական հմտութիւնը երեւան կը հանէ եւ ուր կը պարզուի բնագիրն մէջ յիշուած պատմական դէպքերու եւ դէմքերու ուրուագիծը: Գրքին այս մասը կարելի է նկատել պատմական բովը մը մեր Երրորդ դարէն մինչեւ Եօթներորդ դարու Եկեղեցական պատմութեան. վաւերի հեղինակը կրցած է ամփոփել հոս, նոյն շրջանի անձերու եւ դէպքերու մասին շատ ընդարձակ տեղեկութիւններ:

Գիրքը կը փակուի յաւելուածով մը, որ կը պարունակէ հայ կաթողիկոսներու ցուցակ մը կամ լաւ եւս զաւաղանագիրք մը, յունարէն լեզուով: Այս ցուցակն ալ կանխաւ հրատարակուած է վերի վաւերաթուղթին հետ. բայց նոյն ատեն հրատարակիչները զայն նկատած են վաւերաթուղթին մաս կազմող կտոր մը. մինչ ներկայ հրատարակիչը ստուգած է թէ այդ ցուցակը ոչ մէկ կապ ունի վերի վաւերաթուղթին հետ: Ասկէ զատ գրուած է նաեւ ցուցակին վրացերէն թարգմանութիւնը. սա ալ կանխաւ հրատարակուած է Զորտաւիա-է 1892-ին. որ նկատած է թէ իր հրատարակած վրացերէն ցուցակը թարգմանութիւնն է յունարէն ցուցակին: Վեր-

ջերս Հայաստանի մէջ Մելքիսեթ-Բեկ անդրադարձած է այս իրողութեան եւ իր «Վրաց աղբիւրները Հայաստանի եւ Հայերի մասին» գործին մէջ տուած է նաեւ անոր հայերէն թարգմանութիւնը: Ներայ հրատարակութեան կարեւորութիւնը կայ հայագիտական համար հոս պիտի աւելի եւս շեշտելու համար հոս պիտի տանք գրքին պարունակութեան եւ հեղինակին հանած եղբակացութիւններու ամփոփոյթը:

Գրքին վերնագիրը, զոր հեղինակը վաւերական կը համարի, արդէն ինքնիր ամփոփոյթը կու տայ, երբ կ'ըսէ «Պատմութիւն Ս. Գրիգորի օրերէն մինչեւ մեր օրերը, եւ անոր, այսինքն իր աթոռին, յաջորդներու ու անոնց ժամանակակից Պարսիկ եւ Յոյն թագաւորներու մասին: Եւ թէ մինչեւ ո'ր ժամանակ անոնք դաւանեցան ուղղափառ հաւատքը, զոր ստացած էին Ս. Գրիգորէն եւ Նիկիոյ սուրբ ժողովքէն. եւ կամ ո'ր ատեն կամ որով միջոց մոլորեցան անոնք, եւ թէ ինչ քրքումներէն եղան հաւատքի շուրջ. եւ թէ ինչպէս անոնք մնացին մոլորութեան մէջ մինչեւ այս օրերը»:

Յայտնի է ուրեմն թէ հեղինակին նըպատակը եղած է ներկայացնել Հայ Եկեղեցւոյ վիճակը նկատմամբ իր զաւանանդին Ս. Գրիգորէն մինչեւ մօտ 700 թուականը:

Գիրքը որ ինքնիր մէջ ամբողջութիւն մըն է եւ կը ներկայացնէ ծրարի մը, կարելի է երեք մասի բաժնել:

Առաջին մասն է Հայ Եկեղեցւոյ միութեան շրջանը Յոյն Եկեղեցւոյ հետ, ուր կը պատմուին Նիկիոյ ժողովքէն մինչեւ Քաղկեդոնի ժողովքը պատահած դէպքերը: Եւ նախ Նիկիոյ ժողովքը եւ Հայոց մասնակցութիւնը. յետոյ կը տրուի Հայ կաթողիկոսներու եւ թագաւորներու ցուցակ մը Նիկիոյ ժողովքէն մինչեւ Հայաստանի երկուքի բաժանումը: Այս առթիւ կը պատմուի Թէոդոսուպոլսի շինութիւնը:

ու մինչ անոր նախկին անունին վրայ կը խօսի, մէջ կը բերէ բոլորովին նոր աւանդութիւն մը, թէ Բարթողիմէոս առաքեալ Պարսկաստան դացած միջոց անցնելով Եփրատ գետի այս կէտէն, մկրտած է պարսիկ թագաւորի թոռները, հետը երեք հազար հոգի, եւ հոն շինած է եկեղեցի մը Ս. Աստուածածին անունով. իսկ գիւղին անունն ալ «Բարի սկիզբ» կոչած: Ապա կը յիշուի Կոստանդնուպոլսի ժողովքը եւ այդ միջոցին Հայոց եկեղեցական ու քաղաքական վիճակը: Կու գայ Եփեսոսի ժողովքը: Այս ժողովքէն վերջ երեւան կ'ելլէ «Ս. Աստուած» երգը որուն մասին ժամանակագիրը կը գրադի երկարօրէն բացատրելու համար «Որ խաչեցար» յաւելուածին պատմութիւնը: Հուսկ կը յանդի Գաղկեդոնի ժողովքին պատմութեան: Հայ Եկեղեցւոյ միութեան կապը կը խախտի, մեր զեցւոյ միութեան կապը կը խախտի, մեր պատմադրին համաձայն, երբ Ս. Սահակի յաջորդը եւ հակաթոռ Սուրմակ կը մերժէ Կեսարիոյ իրաւասութեան ենթարկումը:

Իբր առաջին մասին վերջաբան՝ կը տըրուի ժամանակագրական ցանկ մը Նիկիոյ ժողովքէն մինչեւ Անաստաս կայսեր ժամանակ տեղի ունեցած ժողովքներու թւաւորումներուն: Հոս հեղինակը սխալի մէջ կը գտնուի, 10 տարուան տարբերութեամբ նշանակելով թուականները:

Երկրորդ մասն է՝ Դուլինի ժողովքը՝ գտնաւորուած Ներսէս Բ.ի օրով. որուն ի պատրաստութիւն կը պատմուի Անաստաս կայսեր հակաքաղկեդոնական քաղաքականութիւնը եւ Միաբնեաներու զօրանալը Միջագետքի մէջ: Կրկին կը շօշափէ անոնց «Որ խաչեցար» յաւելումը «Ս. Աստուած»ին վրայ: Կը խօսի Տիմոթէոս Կուզի գործերուն վրայ եւ անոր գործեւ թարգմանութիւնը կը դնէ Դուլինի Բ. լուսն թարգմանութիւնը կը դնէ Դուլինի Բ. ժողովքէն յետոյ: Կը ներկայացնէ Յուլիանոս Աղիկառնացին եւ անոր վարդապետութիւնը, ու մէջ կը բերէ Յուլիանիտ տութիւնը, ու մէջ կը բերէ Յուլիանիտ Արտիսոյ քահանային Հայաստան դիմելը:

